

Original Paper

Article History:

Received: 26 October 2025

Revised: 8 December 2025

Accepted: 13 January 2026

Published Online: 22 June 2025

Challenges of the Probative Value and Admissibility of Electronic Evidence in the Iranian Legal System

Atila Shirani¹ (Corresponding Author), Mostafa Kafi²

1. Department of Law, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran

E-Mail: Shiratila@gmail.com

2. Department of Law, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran

Abstract

Challenges of the evidentiary value and reliance of electronic evidence in the Iranian legal system are considered one of the important issues in the field of information technology law and modern litigation. With the expansion of lawsuits and crimes based on electronic data and documents, the judiciary and the country's legal system have faced issues such as authenticity, reliability, and accuracy of this evidence. Examining these challenges can play an important role in promoting judicial security and developing electronic litigation. The aim of this study is to identify and analyze the legal, technical, and judicial obstacles to accepting digital evidence in Iranian courts and to provide solutions to increase the reliability and legitimacy of this type of evidence. This research was conducted using a descriptive-analytical method. The findings show that one of the most important challenges is the lack of a comprehensive and specific legal framework for digital evidence, which makes judges hesitant to accept this type of evidence. Also, the issue of authenticity and tamper-proofness of digital evidence is considered one of the main technical problems due to the ability to easily change and copy information. The lack of skills and technical knowledge of judges and court experts in analyzing digital data has also prevented the correct and reliable admission of this evidence.

Keywords: Electronic evidence, criminal proceedings, admissibility, probative value.

Citation: Shirani, A.; Kafi, M. (2025). Challenges of the Probative Value and Admissibility of Electronic Evidence in the Iranian Legal System. *Journal of Islamic Wisdom and Law*, 2 (3), 8-18. Doi:

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to Journal of Islamic Wisdom and Law. This is an open – access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited..

دوفصلنامه حکمت اسلامی و حقوق
ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد
دوره ۲، شماره ۳، بهار - تابستان ۱۴۰۴
شاپا الکترونیکی: ۳۰۹۲-۶۶۵۳
Sanad.iau.ir/journal/iwl
Doi:

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۸/۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۹/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۲۳

تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۴/۰۱

چالش‌های ارزش اثباتی و قابلیت استناد ادله الکترونیکی در نظام حقوقی ایران

آتیلا شیرانی^۱ (نویسنده مسئول)، مصطفی کافی^۲

۱. گروه حقوق، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

Shiratila@gmail.com

۲. گروه حقوق، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

چکیده

چالش‌های ارزش اثباتی و قابلیت استناد ادله الکترونیکی در نظام حقوقی ایران یکی از مسائل مهم در حوزه حقوق فناوری اطلاعات و دادرسی نوین محسوب می‌شود. با گسترش دعاوی و جرایم مبتنی بر داده‌ها و مدارک الکترونیکی، قوه قضائیه و نظام حقوقی کشور با مسائلی همچون اصالت، قابلیت اتکاء و صحت این ادله مواجه شده‌اند. بررسی این چالش‌ها می‌تواند نقش مهمی در ارتقای امنیت قضایی و توسعه دادرسی الکترونیکی داشته باشد. هدف این مطالعه، شناسایی و تحلیل موانع حقوقی، فنی و قضایی پذیرش ادله دیجیتال در دادگاه‌های ایران و ارائه راهکارهایی برای افزایش قابلیت اتکاء و مشروعیت این نوع مدارک است. این تحقیق با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که یکی از مهم‌ترین چالش‌ها، عدم وجود چارچوب قانونی جامع و مشخص برای ادله دیجیتال است که موجب تردید قضات در پذیرش این نوع مدارک می‌شود. همچنین مسأله اصالت و دستکاری ناپذیری مدارک دیجیتال به دلیل قابلیت تغییر و کپی آسان اطلاعات، از مشکلات فنی اصلی به شمار می‌رود. کمبود مهارت و دانش فنی قضات و کارشناسان دادگاه‌ها در تحلیل داده‌های دیجیتال نیز مانع پذیرش صحیح و مطمئن این ادله شده است.

کلمات کلیدی: ادله الکترونیکی، دادرسی کیفری، قابلیت استناد، ارزش اثباتی

نحوه ارجاع به مقاله:

شیرانی، آتیلا؛ کافی، مصطفی (۱۴۰۴). چالش‌های ارزش اثباتی و قابلیت استناد ادله الکترونیکی در نظام حقوقی ایران. *دوفصلنامه حکمت اسلامی و حقوق*.

Doi: ۱۸-۸، (۳) ۲

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to Journal of Islamic Wisdom and Law. This is an open – access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

مقدمه

با پیشرفت روزافزون فناوری اطلاعات و ارتباطات، بسیاری از فعالیت‌های انسانی به شکل دیجیتال ثبت، نگهداری و منتقل می‌شوند. این تحول گسترده باعث شده است که بسیاری از دعاوی و اختلافات قضایی به داده‌ها و مدارک الکترونیکی وابسته باشند. ادله دیجیتال شامل اطلاعات ذخیره‌شده در رایانه‌ها، سرورها، تلفن‌های همراه، شبکه‌های اجتماعی، ایمیل‌ها تراکنش‌های مالی آنلاین و سایر سیستم‌های مبتنی بر فناوری است که می‌توانند نقش حیاتی در اثبات دعاوی داشته باشند. اهمیت این نوع ادله به حدی است که نمی‌توان جایگاه آن را در دادرسی‌های مدرن نادیده گرفت، زیرا بسیاری از جرایم سایبری، تخلفات مالی، سرقت اطلاعات و اختلافات تجاری به‌طور مستقیم با داده‌های دیجیتال مرتبط هستند.

با وجود اهمیت این نوع مدارک، پذیرش آن‌ها در نظام دادرسی ایران با چالش‌های متعددی مواجه است. از جمله این چالش‌ها می‌توان به نبود چارچوب قانونی جامع و مشخص برای استفاده از ادله دیجیتال، نگرانی‌های مربوط به اصالت و صحت داده‌ها و همچنین کمبود مهارت‌های فنی در میان قضات و کارشناسان دادگاه‌ها اشاره کرد. این مسائل موجب تردید در پذیرش و اتکا به مدارک دیجیتال شده و گاهی مانع استفاده مؤثر از آن‌ها در روند رسیدگی به دعاوی می‌شود علاوه بر این، پیچیدگی‌های فنی مرتبط با جمع‌آوری، نگهداری و ارائه ادله دیجیتال، از دیگر موانع مهم در این حوزه است. داده‌های دیجیتال به راحتی قابل دستکاری حذف یا کپی هستند و عدم رعایت استانداردهای دقیق در جمع‌آوری و نگهداری آن‌ها می‌تواند اعتبار آن‌ها را زیر سؤال ببرد. بنابراین، ضرورت تدوین قوانین و مقررات شفاف، آموزش قضات و کارشناسان و توسعه سازوکارهای استاندارد برای مدیریت و بررسی ادله دیجیتال بیش از پیش احساس می‌شود.

هدف از بررسی چالش‌های ارزش اثباتی و قابلیت استناد ادله الکترونیکی، شناسایی موانع حقوقی، فنی و اجرایی موجود و ارائه راهکارهایی است که بتواند قابلیت اتکاء و مشروعیت این مدارک را در نظام قضایی ایران افزایش دهد. با توجه به روند جهانی در زمینه دادرسی الکترونیکی و استفاده از فناوری‌های نوین در فرآیندهای قضایی، بررسی این چالش‌ها می‌تواند به توسعه عدالت، افزایش سرعت رسیدگی‌ها و کاهش خطاهای قضایی کمک کند.

۱- مفهوم ادله اثبات دعوی دیجیتال

ادله اثبات دعوی دیجیتال به اطلاعات، داده‌ها یا مدارکی گفته می‌شود که در قالب الکترونیکی یا دیجیتال ذخیره شده و می‌توانند در اثبات یک دعوی حقوقی یا کیفری مورد استفاده قرار گیرند. این ادله ممکن است شامل ایمیل‌ها، پیامک‌ها، داده‌های تراکنش‌های مالی آنلاین، محتواهای شبکه‌های اجتماعی، فایل‌های ذخیره‌شده روی رایانه یا سرورها، لاگ‌های سیستم‌های کامپیوتری و سایر اطلاعات ثبت‌شده در محیط‌های دیجیتال باشد.

ویژگی اصلی ادله دیجیتال این است که غیرمادی و مبتنی بر فناوری اطلاعات هستند و قابلیت دستکاری، کپی یا تغییر دارند (احمدی لاشکی و دیگران، ۱۴۰۳: ۳۴۹). به همین دلیل، اعتبار و اصالت آن‌ها برای پذیرش در دادگاه به استانداردهای فنی و حقوقی وابسته است. برای اینکه یک مدرک دیجیتال به عنوان ادله قانونی پذیرفته شود، باید ثابت شود که اصل، دستکاری نشده و مرتبط با موضوع دعوا است و جمع‌آوری و ارائه آن مطابق با رویه‌های استاندارد و قانونی انجام شده است.

ادله دیجیتال نقش مهمی در دادرسی‌های مدرن دارد، به ویژه در جرایم سایبری، تخلفات مالی اختلافات تجاری و دعاوی مربوط به فناوری اطلاعات، زیرا بسیاری از فعالیت‌ها و تراکنش‌ها امروز به شکل دیجیتال انجام می‌شوند و مدارک سنتی کاغذی ممکن است ناکافی یا ناقص باشند.

۲- انواع ادله اثبات دعوی دیجیتال

انواع ادله اثبات دعوی دیجیتال را می‌توان بر اساس منبع و نوع داده‌ها دسته‌بندی کرد. مهم‌ترین انواع آن عبارتند از:

۲-۱- اسناد و مدارک الکترونیکی: شامل فایل‌ها، قراردادهای، گزارش‌ها، صورت‌حساب‌ها و مدارکی که به‌صورت دیجیتال ایجاد یا ذخیره شده‌اند. این مدارک ممکن است در قالب ورد اکسل یا سایر فرمت‌های دیجیتال باشند.

۲-۲- ایمیل‌ها و پیام‌های الکترونیکی: شامل مکاتبات رسمی یا غیررسمی که از طریق ایمیل پیام‌رسان‌ها یا شبکه‌های اجتماعی ارسال و دریافت شده‌اند و می‌توانند در اثبات روابط قراردادی یا جرایم سایبری مورد استفاده قرار گیرند.

۲-۳- داده‌های تراکنش‌های مالی دیجیتال: شامل تراکنش‌های بانکی آنلاین، پرداخت‌های الکترونیکی، کیف پول‌های دیجیتال و سوابق خرید یا فروش اینترنتی که می‌توانند در دعوای مالی و تجاری کاربرد داشته باشند.

۲-۴- لاگ‌ها و گزارش‌های سیستم‌های کامپیوتری: داده‌هایی که توسط سرورها، شبکه‌ها سیستم‌های نرم‌افزاری یا پایگاه‌های داده ثبت می‌شوند و شامل زمان‌بندی، فعالیت کاربران و تغییرات داده‌ها هستند. این نوع مدارک معمولاً برای اثبات دسترسی‌ها، تخلفات امنیتی یا رخدادهای سایبری استفاده می‌شوند.

۲-۵- محتواهای شبکه‌های اجتماعی و وبسایت‌ها: شامل پست‌ها، نظرات، عکس‌ها، ویدئوها یا سایر محتوای دیجیتال منتشر شده در فضای مجازی که می‌توانند در دعوای مرتبط با شخصیت، حقوق مالکیت فکری یا جرایم سایبری کاربرد داشته باشند.

۲-۶- داده‌های دستگاه‌های هوشمند و اینترنت اشیا: شامل اطلاعات جمع‌آوری شده از تلفن همراه، ساعت هوشمند، دوربین‌ها، سنسورها و سایر دستگاه‌های متصل به اینترنت که می‌تواند در اثبات موقعیت، زمان یا فعالیت‌های مشخص مورد استفاده قرار گیرد.

۲-۷- کپی‌ها و نسخه‌های پشتیبان دیجیتال: نسخه‌های پشتیبان از اطلاعات و اسناد دیجیتال که می‌توانند در مواقعی که داده اصلی آسیب دیده یا حذف شده، به عنوان ادله ارائه شوند (والائی، ۱۳۹۸: ۶۴۵).

۳- دلایل الکترونیک

تحولات ناشی از گسترش فناوری‌های نوین اطلاعاتی، نظام سنتی ادله اثبات دعوی را با ضرورت بازنگری مواجه ساخته است. در همین راستا، با تصویب قانون تجارت الکترونیک در سال ۱۳۸۲، مفهوم تازه‌ای تحت عنوان «دلیل الکترونیکی» وارد نظام حقوقی ایران شد. این نوع دلیل ناظر بر داده‌هایی است که در قالب پیام‌های الکترونیکی تولید یا مبادله شده و اصحاب دعوا می‌توانند برای اثبات ادعا یا دفاع از خود به آن‌ها استناد نمایند.

قانون‌گذار در بند «الف» ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک، با ارائه تعریفی موسع از داده‌پیام دامنه شمول این مفهوم را به‌گونه‌ای ترسیم کرده است که هر نوع ثبت، انتقال یا پردازش اطلاعات از طریق ابزارهای الکترونیکی و فناوری‌های نوین را در برگیرد. چنین رویکردی بیانگر نگاه انعطاف‌پذیر و آینده‌نگر قانون‌گذار نسبت به تحولات فناورانه است. بر این اساس، نه تنها ابزارهای الکترونیکی رایج، بلکه داده‌های حاصل از پیام‌رسان‌های اجتماعی پرکاربرد مانند تلگرام و واتساپ نیز می‌توانند، در صورت احراز شرایط قانونی، به‌عنوان دلیل الکترونیکی در فرایند دادرسی مورد استناد قرار گیرند (شهبازی‌نیا و عبدالهی، ۱۳۸۹: ۱۹۴).

۴- ادله اثبات دعوی در امور کیفری و اصول حاکم بر استنادپذیری آنها

ادله اثبات دعوی در امور کیفری نقش بنیادینی در تحقق عدالت کیفری و احقاق حقوق جامعه و بزه‌دیده ایفا می‌کند. در نظام حقوقی ایران، قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ چارچوب کلی ادله اثبات جرم و مسئولیت کیفری متهم را تعیین کرده و بر لزوم رعایت اصول قانونی، انصاف و حقوق دفاعی متهم تأکید دارد. مطابق این قانون، هیچ فردی را نمی‌توان محکوم کرد مگر بر اساس ادله معتبر، قانونی و اقناع‌آور.

از مهم‌ترین ادله اثبات دعوی در امور کیفری می‌توان به اقرار، شهادت شهود، اسناد و مدارک، نظر کارشناسی، معاینه محل و قرائن و امارات اشاره کرد. اقرار متهم، به موجب مواد ۱۶۴ تا ۱۷۳ قانون مجازات اسلامی، زمانی معتبر است که بدون اکراه، اجبار یا تهدید صورت گرفته باشد. شهادت شهود نیز طبق قانون، مستلزم اهلیت قانونی شاهد و احراز صحت و اعتبار اظهارات او توسط دادگاه است. اسناد رسمی و عادی، در صورتی قابلیت استناد دارند که صحت آن‌ها برای مرجع قضایی محرز شود. همچنین، نظر کارشناسی به عنوان یکی از ادله تخصصی، در صورتی معتبر است که مبتنی بر تخصص و بررسی علمی بوده و دادگاه آن را قابل اعتماد تشخیص دهد (بابایی، ۱۳۹۸: ۳۰۲).

در کنار این ادله، اصول بنیادین حقوق کیفری نقش تعیین‌کننده‌ای در استنادپذیری دلایل دارند. اصل برائت و بار اثبات جرم که در مواد ۳۷ و ۳۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تصریح شده است، اقتضا دارد که اثبات جرم بر عهده دادستان یا مدعی باشد و هرگونه شک به نفع متهم تفسیر شود. بر این اساس، هیچ حکمی بدون وجود دلیل قانونی و کافی صادر نمی‌شود و فقدان یا ضعف ادله، مانع از محکومیت کیفری خواهد بود (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۲: ۴۴۶).

اصل ارتباط منطقی و مستقیم دلیل با جرم مورد ادعا نیز از دیگر مبانی مهم استنادپذیری ادله است.

از سوی دیگر، اصل منع استفاده از ادله نامشروع جایگاه ویژه‌ای در دادرسی کیفری دارد. مطابق ماده ۱۶۹ قانون مجازات اسلامی، دلایلی که از طریق شکنجه، تهدید، اکراه، فریب یا سایر شیوه‌های غیرقانونی تحصیل شده باشند، فاقد ارزش اثباتی هستند و دادگاه حق استناد به آن‌ها را ندارد. این اصل، تضمینی اساسی برای حفظ حقوق متهم و مشروعیت فرآیند دادرسی کیفری به شمار می‌رود.

در مجموع، ادله اثبات دعوی در امور کیفری تنها زمانی می‌توانند مبنای صدور رأی قرار گیرند که علاوه بر انطباق با مصادیق قانونی ادله، با اصول حاکم بر استنادپذیری، از جمله اصل برائت، بار اثبات جرم، مشروعیت تحصیل دلیل و ارزیابی جامع و منصفانه دلایل، سازگار باشند. رعایت این اصول، تضمین‌کننده قضاوت عادلانه و پیشگیری از خطای قضایی در نظام دادرسی کیفری است.

۵- تفاوت‌های ادله اثبات سنتی و الکترونیکی

تفاوت میان ادله اثبات سنتی و ادله الکترونیکی، صرفاً در شکل ظاهری آن‌ها خلاصه نمی‌شود بلکه این تفاوت‌ها پیامدهای مهمی در نحوه نگهداری، ارزیابی و استناد قضایی به ادله برجای می‌گذارد. یکی از نخستین وجوه تمایز، ماهیت غیرمادی ادله الکترونیکی است که امکان ذخیره‌سازی حجم گسترده‌ای از اطلاعات را در فضای محدود فراهم می‌سازد. این ویژگی، در مقایسه با ادله سنتی که نیازمند نگهداری فیزیکی اسناد و مدارک هستند، مزیتی عملی به شمار می‌آید (mason&seng, 2017: 57)؛ به‌ویژه آنکه در نظام حقوقی سنتی، اسنادی نظیر دفاتر تجاری که قانون تجارت به آن‌ها اشاره کرده است، همواره با مشکلاتی چون اشغال فضای فیزیکی و دشواری بایگانی مواجه بوده‌اند (های تبار، یعقوبی گلوردی، ۱۴۰۲: ۱۱۶).

از منظر دیگری، اسناد و ادله الکترونیکی برخلاف ادله سنتی، فاقد قابلیت مشاهده مستقیم و ملموس هستند. این ویژگی دوگانه، از یک سو می‌تواند موجب تسهیل انتقال و تکثیر اطلاعات شود و از سوی دیگر، نگرانی‌هایی را در خصوص اصالت، تمامیت و قابلیت اعتماد به آن‌ها ایجاد نماید. به همین دلیل، عدم رؤیت فیزیکی ادله الکترونیکی در برخی موارد به‌عنوان مزیت و در مواردی دیگر به‌عنوان چالشی جدی در فرآیند دادرسی مطرح می‌شود (Rice & Cooper, 2005: 8-9).

در کنار این مسائل، دوام و ماندگاری ادله الکترونیکی نیز از دیگر تفاوت‌های اساسی با ادله سنتی است. در حالی که اسناد کاغذی همواره در معرض خطراتی نظیر آتش‌سوزی، رطوبت و سایر آسیب‌های فیزیکی قرار دارند، داده‌های الکترونیکی در صورت ذخیره‌سازی صحیح می‌توانند برای مدت طولانی حفظ شوند (Lange & Nimsger, 2009: 239). پیشرفت فناوری و عرضه ابزارهای ذخیره‌سازی مقاوم، این امکان را فراهم کرده است که اطلاعات دیجیتال با درجه بالایی از امنیت نگهداری شده و در صورت لزوم در مراجع قضایی مورد استناد قرار گیرند. با این حال، ماهیت فنی ادله الکترونیکی موجب شده است که برخی مفاهیم سنتی حقوقی، از جمله مفهوم «اصل سند»، در این حوزه دچار تحول شود. در فضای الکترونیکی، اطلاعات پیش از آنکه به‌صورت قابل مشاهده درآیند، بارها میان اجزای

مختلف سیستم پردازش و حافظه منتقل می‌شوند؛ از این رو، نسخه‌ای که در نهایت نمایش داده می‌شود، به معنای کلاسیک کلمه، نسخه اصل محسوب نمی‌گردد. این ویژگی، ارزیابی اصالت ادله الکترونیکی را به امری تخصصی و مبتنی بر معیارهای فنی تبدیل کرده است (عبدالهی، ۱۳۹۱: ۲۵). نمود این تحول را می‌توان در اسناد الکترونیکی خاصی همچون وکالت‌نامه‌های الکترونیکی مشاهده کرد که قانون‌گذار صورت یا محتوای الکترونیکی آن‌ها را برای استناد قضایی کافی و معتبر دانسته است (هادی‌تبار و یعقوبی گلوردی، ۱۴۰۲: ۱۱۶).

۶- ارزش اثباتی ادله الکترونیکی در دادرسی‌ها

در بحث ارزش اثباتی ادله الکترونیکی، دو محور اصلی نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. نخست، نحوه رسیدگی قضایی و چگونگی بررسی دلایل توسط مراجع کیفری است که تعیین می‌کند هر دلیل تا چه حد می‌تواند به اثبات ادعا کمک کند. دوم، تفاوت بین انواع دلایل الکترونیکی است؛ چرا که قانون تجارت الکترونیک، این دلایل را بر اساس میزان اطمینان و قابلیت اعتماد به دو گروه «اطلاعات عادی» و «اطلاعات مطمئن» تقسیم کرده است. این تقسیم‌بندی با مطالعه دقیق ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک روشن می‌شود و بند «ح» این ماده، ویژگی‌های یک سیستم اطلاعات مطمئن را مشخص کرده است؛ از جمله حفاظت معقول در برابر سوءاستفاده، اطمینان از دسترسی صحیح و پیکربندی مناسب متناسب با اهمیت عملیاتی و رعایت رویه‌های ایمن (علیزاده، ۱۴۰۴: ۲۳) همچنین، برای ارزیابی دقیق‌تر ارزش اثباتی ادله الکترونیکی، توجه به ماده ۱۰ قانون مذکور که با امضای الکترونیک مرتبط است، ضروری است. ترکیب معیارهای این دو ماده، امکان تشخیص این که یک دلیل الکترونیکی «مطمئن» محسوب می‌شود یا صرفاً یک دلیل الکترونیکی عادی است، فراهم می‌آورد. بنابراین در عمل، هرگاه سیستم اطلاعات الکترونیکی ویژگی‌های ایمنی و صحت عملکرد لازم را داشته باشد، داده‌های آن قابلیت اتکا و استفاده در فرایند دادرسی را پیدا می‌کنند؛ در غیر این صورت، ارزش اثباتی آن محدود و مشروط خواهد بود (هادی‌تبار و یعقوبی گلوردی، ۱۴۰۲: ۱۱۷).

به بیان دیگر، اهمیت این تفکیک نه تنها در سنجش اعتبار فنی داده‌ها، بلکه در تصمیم‌گیری قضایی نیز آشکار می‌شود. قضات می‌توانند بر اساس تحلیل ویژگی‌های سیستم اطلاعات و سطح اطمینان موجود، وزن مناسب هر دلیل را در فرایند اثبات تعیین کنند و به این ترتیب، از ارزش واقعی ادله الکترونیکی در حمایت از عدالت کیفری بهره‌مند شوند.

۷- تبیین و بررسی رویکرد قانون تجارت الکترونیک

در ارزیابی ارزش اثباتی دلایل الکترونیکی، می‌توان تفکیک قانون تجارت الکترونیک میان دلایل «مطمئن» و دلایل عادی را با تمایز میان اسناد رسمی و عادی در قانون مدنی مقایسه کرد. همان‌طور که قانون مدنی شرایط سخت‌گیرانه‌ای برای اسناد رسمی تعیین کرده تا قابلیت استناد و اعتبار بیشتری داشته باشند، قانون تجارت الکترونیک نیز برای دلایل «مطمئن» معیارهای ویژه‌ای در نظر گرفته است که شامل امنیت، صحت عملکرد و سازماندهی مناسب سیستم اطلاعاتی است.

با توجه به این معیارها، دلایل مطمئن از حیث اثبات و مقاومت در برابر انکار، مشابه اسناد رسمی عمل می‌کنند؛ یعنی برخلاف دلایل عادی، امکان تردید و انکار آن‌ها محدود است. با این حال، این دلایل به معنای داشتن «عنوان سند رسمی» نیستند، بلکه صرفاً اثر اصلی و ضمانت اجرایی آن‌ها در روند رسیدگی و ارزیابی قضایی، مشابه اسناد رسمی است.

از سوی دیگر، قاضی در پذیرش یا رد دلایل الکترونیکی همچنان اختیار دارد و می‌تواند بر اساس ارزیابی ویژگی‌های فنی و میزان اعتمادپذیری هر دلیل، تصمیم‌گیری کند. بنابراین، ارزش اثباتی دلایل مطمئن نه تنها ناشی از معیارهای قانونی، بلکه وابسته به توانایی قاضی در تحلیل و ارزیابی داده‌ها است که می‌تواند هر دلیل را تا حد اقناع وجدانی مورد استناد قرار دهد (عباسپور و همکار، ۱۴۰۴: ۱۴).

۸- نحوه احراز ادله الکترونیکی

یکی از چالش‌های مهم در ارائه ادله الکترونیکی، اطمینان از اصالت این نوع مدارک است. قاضی هنگام بررسی پرونده‌ها با اسناد و داده‌های الکترونیکی مواجه می‌شود و لازم است پیش از هر اقدامی، صحت و اعتبار آن‌ها را تعیین کند. یک سند الکترونیکی زمانی قابل

اتکا است که اصالت آن به‌طور دقیق احراز شده باشد، زیرا تنها در این صورت می‌تواند مبنای تصمیم قضایی قرار گیرد. البته، ارزش این دلایل محدود به صدور رأی نیست و ممکن است در سایر فرایندهای قضایی نیز مورد استفاده قرار گیرند. (Lawson, 2017: 16-17)

مسئله اصلی این است که چگونه اصالت یک سند الکترونیکی احراز می‌شود. ماده ۵۰ قانون جرایم رایانه‌ای به این موضوع پرداخته و تعیین کرده که داده‌های رایانه‌ای، حتی اگر توسط فردی خارج از دعوا ایجاد یا پردازش شده باشند، در صورتی قابل استناد خواهند بود که سامانه رایانه‌ای یا مخابراتی مربوط به‌طور صحیح عمل کرده و صحت، تمامیت و انکارناپذیری اطلاعات محفوظ مانده باشد.

با این حال، هنوز ابهاماتی در مورد بار اثباتی دلایل الکترونیکی باقی است. در دعاوی کیفری، این مسئله با پیچیدگی کمتری مواجه است، زیرا دلایل دارای طریقت هستند و قاضی می‌تواند برای ارزیابی آن‌ها از کارشناسان متخصص کمک بگیرد. اما در دعاوی حقوقی، معیارهای سنتی «البینه علی المدعی و الیمین علی من انکر» مطرح می‌شوند و تعیین مسئولیت ارائه دلیل، اهمیت بیشتری پیدا می‌کند.

به‌طور مشابه، در دعاوی کیفری با شاکی خصوصی، ارائه و اثبات اصالت دلایل الکترونیکی بر عهده شاکی است، در حالی که قاضی باید توانایی ارزیابی صحت و اعتبار داده‌ها را داشته باشد. همین اصل برای متهمی که قصد دفاع از خود با دلایل الکترونیکی دارد نیز صدق می‌کند. بنابراین، اصالت دلایل الکترونیکی هم به معیارهای قانونی و هم به تحلیل و قضاوت قضایی وابسته است، به‌گونه‌ای که هر داده‌ای تنها پس از ارزیابی دقیق می‌تواند نقش اثباتی خود را در فرایند دادرسی ایفا کند (السان و منوچهری، ۱۳۹۷: ۳۸).

۹- شرایط قابلیت استناد ادله الکترونیکی

همان‌طور که در مطالب پیشین به این مفهوم پرداخته شد، استنادپذیری ادله الکترونیکی به معنای معتبر بودن داده‌های دیجیتال در محاکم قضایی است. البته در بحث پذیرش و ارائه این نوع ادله، تفکیک‌هایی نیز انجام شده است و بررسی تنها محدود به دادرسی نمی‌شود، زیرا در امور کیفری برخلاف دعاوی مدنی، گستره افراد دخیل در پرونده‌ها بسیار وسیع‌تر است. در چنین دعاوی، علاوه بر طرفین دعوا، افرادی مانند دادستان یا سایر ذی‌نفعان نیز می‌توانند در جریان دادرسی حضور داشته باشند. این موضوع موجب می‌شود که استنادپذیری ادله با چالش‌های بیشتری مواجه گردد (Roberts, 2017:111). لذا در این بخش صرفنظر از اینکه چه شخصی یا اشخاصی در فرایند دادرسی کیفری حضور دارند ادله الکترونیکی را از دیدگاه ماهیتی مورد بررسی قرار خواهیم داد.

نکته قابل تأمل این است که مرجع قضایی هنگام بررسی ادله الکترونیکی ارائه‌شده توسط طرفین یا در صورت لزوم از سوی شهود و کارشناسان، باید با توجه به میزان اعتبار این‌گونه ادله، تصمیم‌گیری کند (Horder, 2009:100) در این زمینه، ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیکی تصریح می‌کند که اسناد و ادله اثبات دعوی می‌توانند به صورت داده‌پیام نیز ارائه شوند و هیچ دادگاه یا نهاد دولتی نباید ارزش اثباتی داده‌پیام‌ها را صرفاً به دلیل شکل و قالب آنها رد کند. این ماده به طور صریح اصل پذیرش دلایل الکترونیکی را مورد تأکید قرار داده است. شاید در نگاه اول چنین به نظر برسد که این ماده قاضی را از هر نوع بررسی و تحلیل درباره ادله ارائه‌شده بی‌نیاز می‌کند و او ملزم به صحت و پذیرش تمامی ادله است. اما چنین مفهومی دقیقاً برداشت درستی نیست. همین قانون اشاره می‌کند که هر نوع داده‌پیامی معتبر نیست و برای آن‌ها شرایط خاصی لحاظ شده است. به عنوان مثال، ماده ۱۴ همین قانون به داده‌پیام‌هایی که به شیوه‌ای مطمئن ایجاد و نگهداری شده‌اند، مرتبط است و شرایط اطمینان‌بخشی برای ادله (داده‌پیام‌ها) نیز در ماده ۱۰ مطرح شده است. ماده ۱۴ قانون تجارت الکترونیکی بیان می‌کند که کلیه داده‌پیام‌هایی که به روش مطمئن ایجاد و نگهداری شده‌اند، از نظر محتوا و امضای موجود در آن‌ها، تعهدات طرفین یا شخص متعهد و همچنین افراد دیگر مرتبط با آن‌ها، دارای اعتبار و قابل استناد در مراجع قضایی و حقوقی هستند. لذا، چنین داده‌پیام‌هایی از حیث آثار و مفاد ذکرشده، حکم اسناد رسمی و معتبر را دارند.

همچنین ماده ۱۰ قانون تجارت الکترونیکی تصریح می‌کند:

«امضای الکترونیکی مطمئن باید دارای شرایط زیر باشد: الف. نسبت به امضاء کننده منحصر به فرد باشد. ب. هویت امضاء کننده (داده پیام) را معلوم نماید. ج. به وسیله امضاء کننده و یا تحت اراده انحصاری وی صادر شده باشد. د. به‌نحوی به یک (داده پیام) متصل شود که هر تغییری در آن (داده پیام) قابل تشخیص و کشف باشد».

در بحث مقایسه‌ای، می‌توان به قانون جرایم رایانه‌ای نیز اشاره کرد. نکته قابل توجه این است که در این قانون، درباره ارزش اثباتی دلایل الکترونیکی ارائه‌شده، بررسی مستقیمی صورت نگرفته است. اما با توجه به مفاد ماده ۵۰ این قانون، می‌توان داده‌های رایانه‌ای را با رعایت دو شرط به‌عنوان ادله قابل استناد تلقی کرد. شرط نخست این است که داده‌های رایانه‌ای توسط فرد مربوط به دعوا یا شخص ثالثی که از موضوع دعوا اطلاعی ندارد، ایجاد، پردازش، ذخیره یا انتقال داده شده باشند. شرط دوم ایجاب می‌کند که سامانه رایانه‌ای یا مخابراتی مرتبط، به شکلی صحیح عمل کرده و هیچ خدشه‌ای به صحت، تمامیت، اعتبار و انکارناپذیری داده‌ها وارد نشود. در خصوص شرط نخست، مشابه این قید در قوانین دیگر به‌ویژه قانون تجارت در زمینه استناد به دفاتر نیز سابقه دارد. این شرط بدین دلیل اهمیت دارد که احتمال تحریف یا تغییر داده‌ها به حداقل برسد. زیرا داده‌ها توسط افرادی تولید، ذخیره یا منتقل می‌شوند که هیچ انگیزه‌ای برای بهره‌برداری از آن‌ها در دعوای مطرح‌شده ندارند. از این رو، احتمال ایجاد خدشه در اصالت و صحت آن‌ها کمتر است. درباره شرط دوم نیز لازم است سامانه رایانه‌ای یا مخابراتی مرتبط، عملکردی درست و قابل اعتماد داشته باشد. حتی در صورت بروز نقص فنی، نباید این ایراد به صحت و تمامیت داده‌ها آسیب برساند (مؤذن زادگان و شایگان، ۱۳۸۸: ۸۶).

۱۰- چالش‌های پذیرش ادله اثبات دعوای دیجیتال

در نظام دادرسی کیفری

پذیرش ادله اثبات دعوای دیجیتال در نظام دادرسی ایران با چالش‌های متعددی روبه‌رو است که جنبه‌های حقوقی، فنی و اجرایی آن را شامل می‌شود.

۱۰-۱- فقدان چارچوب قانونی جامع و شفاف: یکی از مهم‌ترین مشکلات، فقدان چارچوب قانونی جامع و مشخص است؛ قوانین فعلی کشور هنوز تعریف دقیق و روشنی برای ادله دیجیتال، نحوه جمع‌آوری، نگهداری و ارائه آن‌ها در دادگاه ارائه نمی‌دهند و این امر موجب تردید قضات در پذیرش این مدارک می‌شود.

۱۰-۲- تردید در اصالت و صحت ادله دیجیتال: اصالت و صحت مدارک دیجیتال مسئله‌ای اساسی است، زیرا داده‌ها و اطلاعات دیجیتال به راحتی قابل دستکاری، کپی یا حذف هستند و اثبات اینکه یک مدرک دیجیتال اصیل و دستکاری نشده است، به‌ویژه در دعوای پیچیده، دشوار است.

۱۰-۳- کمبود دانش و تخصص فنی قضات و کارشناسان: کمبود تخصص فنی قضات و کارشناسان نیز از دیگر موانع مهم است؛ بسیاری از آن‌ها دانش کافی برای تحلیل داده‌های دیجیتال ندارند و این کمبود می‌تواند باعث رد مدارک معتبر یا تردید در پذیرش آن‌ها شود.

۱۰-۴- فقدان استانداردهای مشخص در جمع‌آوری و نگهداری ادله: فرآیندهای جمع‌آوری، ذخیره‌سازی و ارائه داده‌ها اغلب استاندارد نشده‌اند و نبود رویه‌های مشخص برای محافظت و انتقال اطلاعات دیجیتال، اعتبار این مدارک را کاهش می‌دهد. نگرانی قضات درباره ارزش اثباتی ادله دیجیتال نیز وجود دارد و به دلیل پیچیدگی‌های فنی، ممکن است اعتماد کافی به این نوع مدارک نداشته باشند و آن‌ها را کمتر از مدارک سنتی معتبر بدانند.

۱۰-۵- چالش‌های امنیتی و نقض حریم خصوصی: مسائل امنیتی و حریم خصوصی نیز از دیگر چالش‌ها هستند؛ دسترسی به داده‌های دیجیتال معمولاً با خطر افشای اطلاعات شخصی یا محرمانه همراه است و این موضوع می‌تواند پذیرش مدارک دیجیتال را محدود کند.

در مجموع، پذیرش ادله دیجیتال در نظام دادرسی ایران با موانع قانونی، فنی، تخصصی و امنیتی مواجه است و برای رفع این چالش‌ها، نیاز به تدوین قوانین جامع، آموزش قضات و کارشناسان، استانداردسازی فرآیندهای جمع‌آوری و نگهداری مدارک و ایجاد اعتماد قضایی نسبت به این نوع ادله وجود دارد.

نتیجه‌گیری

نتیجه‌گیری درباره چالش‌های پذیرش ادله اثبات دعوی دیجیتال در نظام دادرسی کیفری ایران نشان می‌دهد که این موضوع از اهمیت بالایی برخوردار است و با موانع متعددی در زمینه‌های قانونی، فنی و اجرایی مواجه است. فقدان چارچوب قانونی جامع و مشخص باعث شده قضات در پذیرش مدارک دیجیتال تردید داشته باشند و عدم تعریف دقیق ادله دیجیتال جمع‌آوری و ارائه آنها در دادگاه را با مشکل مواجه کرده است. مسأله اصالت و دستکاری‌ناپذیری داده‌ها نیز یکی از اصلی‌ترین مشکلات است، زیرا اطلاعات دیجیتال به آسانی قابل تغییر یا حذف هستند و بدون تضمین صحت آنها، نمی‌توان به آنها اعتماد کرد.

کمبود مهارت و دانش فنی قضات و کارشناسان دادگاه‌ها از دیگر موانع مهم است؛ این محدودیت باعث شده تحلیل و اعتبارسنجی مدارک دیجیتال با دشواری انجام شود و گاهی مدارک معتبر رد شوند. علاوه بر این، استانداردهای ناکافی برای جمع‌آوری، نگهداری و ارائه داده‌ها، و نگرانی‌های مرتبط با امنیت و حفظ حریم خصوصی، از دیگر عوامل محدودکننده پذیرش ادله دیجیتال به شمار می‌روند.

به طور کلی، برای رفع این چالش‌ها نیاز به تدوین قوانین جامع و شفاف، آموزش و توانمندسازی قضات و کارشناسان، استانداردسازی فرآیندهای جمع‌آوری و نگهداری مدارک و ایجاد اعتماد قضایی نسبت به ادله دیجیتال وجود دارد. با اجرای این اقدامات، می‌توان علاوه بر افزایش قابلیت اتکاء به مدارک دیجیتال، روند دادرسی کیفری را به سمت مدرن شدن و بهره‌گیری فناوری‌های نوین سوق داد و عدالت کیفری را به شکل مؤثرتری تحقق بخشید.

پیشنهادهای

- ۱- تدوین قوانین و آیین‌نامه‌های جامع: ایجاد یک چارچوب قانونی شفاف برای تعریف ادله دیجیتال، نحوه جمع‌آوری، نگهداری و ارائه آنها در دادگاه‌ها، که به قضات و کارشناسان اطمینان قانونی بدهد.
- ۲- استانداردسازی فرآیندها: طراحی و اجرای استانداردهای مشخص برای جمع‌آوری، ثبت ذخیره و انتقال مدارک دیجیتال، به‌طوری که اصالت و دستکاری‌ناپذیری آنها تضمین شود.
- ۳- آموزش توانمندسازی قضات و کارشناسان: برگزاری دوره‌های آموزشی تخصصی درباره فناوری اطلاعات، تحلیل داده‌های دیجیتال و نحوه ارزیابی مدارک دیجیتال برای افزایش دانش فنی و اعتماد قضایی.
- ۴- استفاده از فناوری نوین: به‌کارگیری نرم‌افزارها و ابزارهای معتبر برای تحلیل، رمزنگاری و ثبت مدارک دیجیتال به‌منظور افزایش امنیت و قابلیت اتکاء آنها.
- ۵- ایجاد مراکز تخصصی کارشناسی دیجیتال: تأسیس واحدها یا آزمایشگاه‌های تخصصی در سطح دادگاه‌ها برای بررسی و تحلیل ادله دیجیتال، تا ارزیابی فنی آنها با دقت و استاندارد انجام شود.
- ۶- تقویت امنیت و حفظ حریم خصوصی: وضع دستورالعمل‌های دقیق برای دسترسی به اطلاعات دیجیتال و محافظت از داده‌های حساس، تا نگرانی‌های امنیتی و حقوقی کاهش یابد.
- ۷- تشویق به ثبت و بایگانی الکترونیکی مدارک: توسعه سامانه‌های بایگانی دیجیتال در سازمان‌ها و دستگاه‌های دولتی و خصوصی، تا مدارک دیجیتال با کیفیت و قابلیت اتکاء بالا تولید و نگهداری شوند.
- ۸- ایجاد پروتکل‌های بین‌المللی و تطبیق با استانداردهای جهانی: استفاده از تجربه کشورهای پیشرفته در دادرسی دیجیتال و انطباق رویه‌ها با استانداردهای بین‌المللی، برای افزایش اعتبار مدارک دیجیتال در دادگاه‌ها.

منابع

۱. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۲) *دانشنامه حقوقی*. چاپ سوم، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
۲. بابایی، جواد (۱۳۹۸). *جرایم رایانه‌ای و آیین دادرسی حاکم بر آن*. چاپ چهارم، تهران: مرکز آموزش قوه قضاییه.
۳. عبداللهی، محبوبه (۱۳۹۱). *دلیل الکترونیکی در نظام ادله اثبات دعوا*. تهران: خرسندی، چاپ اول.
۴. شهبازی‌نیا، مرتضی و عبداللهی، محبوبه (۱۳۸۹) «*دلیل الکترونیک در نظام ادله اثبات دعوا*» مطالعات حقوق خصوصی، ۴۰ (۴). صص ۱۹۳-۲۰۵
۵. مؤذن‌زادگان، حسن‌علی و شایگان، محمد رسول (۱۳۸۸). «*استنادپذیری و تحصیل ادله الکترونیکی در حقوق کیفری ایران*». فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۴ (۴۸)، صص ۷۷-۱۰۲
۶. السان، مصطفی و محمدرضا، منوچهری (۱۳۹۷). «*ارزیابی اصالت ادله الکترونیکی و ارزش اثباتی آنها*». مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، ۲ (۱۰)، صص ۲۹-۵۱
۷. هادی تبار، اسماعیل و محمد کاظم، گلوردی (۱۴۰۲). «*ادله اثبات الکترونیک در دادرسی‌های کیفری در نظام حقوقی ایران*». فصلنامه فقه جزای تطبیقی، ۳ (۱)، صص ۱۱۳-۱۲۳
۸. ربانی موسویان، سید علی و نعیمی، طاهره سادات (۱۳۹۸). «*مستندسازی بر اساس ادله سنتی و متجدد الکترونیکی و آثار آن در نظام قضایی*». فصلنامه قضاوت، ۱۹ (۱۰۰)، صص ۱۵۷-۱۷۹.
۹. احمدی لاشکی، حمیدرضا و ابهری، حمید؛ مقدری امیری، عباس (۱۴۰۳). «*جایگاه مشروعیت ادله الکترونیک از منظر فقه به‌عنوان ادله اثبات دعوا*»، ۶ (۵)، صص ۳۴۵-۳۶۲
۱۰. والائی، حمید (۱۳۹۸). «*ادله الکترونیکی (دیجیتال) به عنوان ادله اثبات جرم و دعوی*». دومین کنفرانس ملی پدافند سایبری، مراغه.
۱۱. علیزاده، پریناز (۱۴۰۱). «*قش ادله دیجیتال در اثبات جرایم*». سومین کنفرانس ملی پدافند سایبری، مراغه.

Reference

1. Jafari Langaroudi, Mohammad Jafar (1372). *Daneshnameh-ye Hoquqi* (3rd Ed.). Tehran: Amir Kabir Publishing Institute. (In Persian)
2. Babayi, Javad (1398). *Jaraem Rayaneh-i VA Ayin Dadrasi Hakem bar An* (4th Ed.). Tehran: Markaz Amoozesh Qove Qazaiyeh. (In Persian)
3. Abdollahi, Mahbubeh (1391). *Dalil Elektronik dar Nezam Adaleh Asbat-e Da'va*. Tehran: Khorsandi. (In Persian)
4. Shahbazinia, Morteza & Abdollahi, Mahbubeh (1389). "Dalil al-Ketronik dar Nezam Adaleh Asbat-e Da'va." *Motale'at Hoquqi-ye Khososi*, 40(4), 193–205. (In Persian)
5. Mo'enzadegan, Hasan-Ali & Shayegan, Mohammad Rasoul (1388). "Etenadpaziri VA Tahsil-e Edlele-ye Elektronik dar Hoquq-e Keyfari-ye Iran." *Faslnameh Didgah-haye Hoquqi-ye Ghazaii*, 4(48), 77–102. (In Persian)
6. Alsan, Mostafa & Manouchehri, Mohammad Reza (1397). "Arzyabi Asalat-e Edlele-ye Elektronik VA Arzesh-e Esbati-ye Anha." *Motale'at Hoquqi-ye Daneshgah-e Shiraz*, 2(10), 29–51. (In Persian)

7. Hadi Tabar, Esmaeil & Golvardi, Mohammad Kazem (1402). "Edleh-ye Asbat-e Elektronik dar Dadresi-haye Keyfari dar Nezam-e Hoquqi-ye Iran." *Faslnameh Feqh-e Jaza-ye Tatbiqi*, 3(1), 113–123. (In Persian)
8. Rabbani Mousavian, Seyed Ali & Naeimi, Tahereh Sadat (1398). "Mostanadsazi bar Asas Edleh-ye Sonnati VA Motajaddad-e Elektronik VA Asar-e an dar Nezam-e Ghaza'i." *Faslnameh Ghazavat*, 19(100), 157–179. (In Persian)
9. Ahmadi Lashki, Hamidreza & Abhari, Hamid; Meghdari Amiri, Abbas (1403). "Jaygah-e Mashruiyat-e Edleh-ye Elektronik AZ Manzar-e Feqh be-Onvan-e Edleh-e Asbat-e Da'va." 6(5), 345–362. (In Persian)
10. Vali Hamid (1398). "Edleh-ye Elektronik (Digital) be Onvan-e Edleh-e Asbat-e Jorm va Da'vi." Second National Conference on Cyber Defense, Maragheh. (In Persian)
11. Alizadeh, Parinaz (1401). "Naqsh-e Edleh-ye Digital dar Asbat-e Jaraem." Third National Conference on Cyber Defense, Maragheh. (In Persian)
12. Horder, J (2019). *Ashworth's Principles of Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
13. Lange, M & Nimsgers, K (2009). *Electronic Evidence and Discovery: What Every Lawyer Should Know Now*. Hague: ABA Web Store.
14. Lawson, G (2017). *Evidence of the Law: Proving Legal Claims*. Chicago: University of Chicago Press.
15. Mason, S & Seng, D (2017). *Electronic Evidence*. London: Institute of Advanced Legal Studies.
16. Rice, P & Cooper, C (2005). *Electronic Evidence: Law and Practice*. Hague: ABA Web Store.
17. Roberts, P (2017). *Expert Evidence and Scientific Proof in Criminal Trials*. Hague: Taylor & Francis.